Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 19, No 2, Autumn and Winter 2026
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

Journal of HISTORY of IRAN

DOI: https://doi.org/10.48308/irhj.2026.245674.1565

Research Paper

The Function of the Waqf Institution in the Era of Modernization: A Case Study of the Social Agency of Female Waqf Donors in Gilan during the Pahlavi Era

1. Abbas Panahi, 2. Fatemeh Rostami

1. Professor, Department of History, Institute of Guilan Studies, University of Guilan, Iran (Corresponding Author). Email: apanahi@guilan.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of History, Institute of Guilan Studies, University of Guilan, Iran. Email: fatemehrostami@guilan.ac.ir

Received: 2026/07/29 PP 314-340 Accepted: 2026/08/30

Abstract

During the Pahlavi era, the institution of waqf (religious endowment) underwent fundamental transformations in its structure, function, and management practices, driven by the modernization policies of the state, changes in the legal system of property ownership, and the institutionalization of registration laws and administrative oversight. Within this context, waqfs established by women, as one of the relatively underexplored dimensions of Iran's social and economic history, provide an opportunity for a more nuanced analysis of gender, property ownership, and social agency amid institutional transformation. The central question of this study is: How did women's waqfs in Gilan evolve, under the legal and administrative changes of the Pahlavi era, in terms of the type and composition of endowed properties, the manner in which waqf deeds were formulated, and the allocation of waqf revenues? The findings indicate that, as legal procedures became more formalized and administrative oversight of waqfs was strengthened, women's waqf deeds became more systematically structured in terms of legal formulation, the scope of the waqif's authority, and the specification of beneficiaries and purposes. The results further demonstrate that the tradition of women's waqf in Gilan shifted from a customary and religiously grounded approach toward a more institutionalized and state-regulated model. Of particular significance is the finding that, during this period, the function of women's waqfs in Gilan expanded beyond religious purposes toward social domains such as healthcare and education. Adopting a historical-documentary approach, this article seeks to elucidate the position and role of female waqf donors within the broader transformations of the waqf institution during the Pahlavi period.

Keywords: Female Waqf Donors; Gilan; Pahlavi period; Waqf deeds; Education; Healthcare.

Citation: Panahi, Abbas, and Fatemeh Rostami. 2026. "*The Function of the Waqf Institution in the Era of Modernization: A Case Study of the Social Agency of Female Waqf Donors in Gilan during the Pahlavi Era.*" Journal of History of Iran. 19 (2): pp.314-340.

Copyright:©2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Introduction

The Pahlavi period was characterized by extensive governmental efforts to modernize and reorganize waqf administration, a process that directly affected the registration and supervision of women's waqf deeds. The Law Amending the Registration Law of Deeds and Property established a new legal framework that expanded the authority of the central government over endowed properties, including those established by women. Documents from the Gilan Waqf Administration indicate that, after 1937, the registration process for waqf deeds became more stringent. Women's waqf deeds during this period increasingly emphasized compliance with legal formalities and registration with official notaries, whereas handwritten waqf deeds based on local customs had been more prevalent in earlier periods.

An examination of records pertaining to women's endowed properties registered in Gilan during 1941-1951 demonstrates that the Waqf Administration of the period, relying on the new legislation, asserted its authority over the right of trusteeship (tawliyah) or supervision. The impact of the Constitutional Revolution on the expansion of women's awareness in Gilan created the necessary conditions for women to pursue and secure their familial and social rights. These developments, together with the social and political activities of liberal and reformist women in Gilan, contributed to a relative improvement in women's status, particularly in the domain of waqf. The main question is: "How did women's waqfs in Gilan, under the influence of the legal and administrative changes of the Pahlavi era, evolve with respect to the type and composition of endowed properties, the manner in which waqf deeds were prepared, and the allocation of waqf revenues?" Addressing this question requires an examination of the activities and practices of female waqf donors in Gilan in parallel with the transformations of the Pahlavi period.

Materials and Methods

The present study was conducted with the aim of examining the status, characteristics, and functions of endowed properties established by female waqf donors in Gilan during the Pahlavi period. The principal research approach is historical and documentary, meaning that the required data were collected from written sources and waqf documents and, following an assessment of their authenticity and reliability, were analyzed from social, legal, and economic perspectives within the context of the Pahlavi period.

The statistical population of the study consists of documents and waqf deeds

pertaining to 21 female waqf donors from Gilan who endowed part of their property during the Pahlavi period. The cases were selected purposively on the basis of access to reliable documentary evidence. The criteria for the inclusion of documents were as follows: the waqif had to be from Gilan; the document had to belong chronologically to the Pahlavi period; the identity of the waqif had to be clearly established; information concerning the endowed property had to be available; and the waqif's intention or the function of the endowment had to be identifiable. Documents containing incomplete information or whose attribution to the specified period and geographical area could not be established with sufficient certainty were excluded from the final analysis.

The research data were collected from two categories of sources. The first category comprised primary sources, including waqf deeds, registration documents, administrative files of the Waqf Administration, educational and instructional records, and documents relating to endowed properties. The second category consisted of secondary sources, including books, scholarly articles, and studies related to the social history of Gilan, women's history, property rights, and the transformation of the waqf institution during the Pahlavi period.

Result and Discussion

During the Pahlavi period, the profile of female waqf donors became increasingly diverse. In addition to widows, there was an increase in the number of married and even unmarried women among waqif donors. This transformation was directly associated with the expansion of formal property registration, the spread of women's education, and the emergence of a new urban middle class in Gilan. Unlike married women in the Qajar period, women in the Pahlavi era did not necessarily define their property ownership through their husbands; rather, they could possess independently registered assets and dedicate them as waqf. From this perspective, during the Pahlavi period, waqf gradually shifted from a "reactive and protective" act to an "intentional and informed" form of social agency.

During this period, the socioeconomic composition of female waqf donors also underwent a gradual transformation. Registration reforms, the expansion of formal education, and the growth of a monetized economy created the conditions for the emergence of women belonging to the new middle class. Although these women did not necessarily own extensive tracts of land, they possessed monetary income, administrative salaries, formally registered assets,

or monetary inheritances. Particularly in cities such as Rasht and Lahijan, these women used waqf as a means of allocating capital toward specific purposes and establishing a legitimate presence in the public sphere.

The press of the Pahlavi period constituted one of the most important arenas in which women's social and charitable activities, including their involvement in waqf, were represented. Although such coverage was not always systematic, continuous, or free from discursive bias, an examination of national and local newspapers indicates that women's waqf, particularly in the fields of education, healthcare, and public-benefit activities, gradually became a recognizable subject within the public sphere. This development itself reflects a change in women's social position and the relative acceptance of their activities in the public sphere, which had previously been regarded primarily as a male domain. The emphasis on qualities such as self-sacrifice, motherhood, and service to the nation demonstrates that the press represented women's waqf activities within the official Pahlavi discourse of progress, social order, and patriotism. From a discourse-analytical perspective, the representation of women's waqf in the press exhibited several notable characteristics. First, the media generally avoided addressing the legal and economic independence of female waqf donors. Women's ownership of endowed property and their deliberate decision to establish waqf were rarely treated as subjects of substantive analysis; instead, their actions were represented primarily as expressions of moral virtue or philanthropy. Second, the press seldom addressed the conflicts or tensions that existed between female waqf donors and state institutions, particularly the Waqf and Charitable Affairs Administration.

Conclusions

By focusing on female waqf donors in Gilan during the Pahlavi period and examining the endowments established by 21 women, this study sought to clarify the principal functions of women's waqf and its relationship with the religious and social needs of Gilanian society. The findings demonstrate that, by allocating part of their property to public purposes, female waqf donors participated in domains extending beyond the family and private property ownership and transformed waqf into an instrument of participation in the religious, social, and welfare life of their surrounding communities. According to the research data, among the 21 female waqf donors, 10 women, equivalent to 47.6%, established endowments with predominantly religious functions, while 11 women, equivalent to 52.4%, established endowments with predominantly

social functions. The corresponding chart confirms this distribution. Although the statistical difference between the two groups is relatively small, the slight predominance of socially oriented endowments is nevertheless significant, as it indicates that women's waqf in Gilan during the Pahlavi period was not confined solely to financing religious rituals and activities; rather, it also responded to the social and public needs of local communities.The religious endowments established by Gilanian women reflect the continuity of religious beliefs and the enduring significance of religious institutions in the local social life of Gilan.

مجله تاریخ ایران
سال ۱۹، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۱۴۰۵
شاپا الکترونیکی: 6916-2588 شاپا: 2008-7357

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

DOI: https://doi.org/10.48308/irhj.2026.245674.1565

مقاله پژوهشی

کارکرد نهاد وقف در عصر مدرنیزاسیون: مطالعه موردی کنشگری اجتماعی زنان واقف گیلانی در دوره پهلوی

۱. عباس پناهی، ۲. فاطمه رستمی

۱. استاد گروه تاریخ پژوهشکده گیلان‌شناسی، دانشگاه گیلان، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: apanahi@guilan.ac.ir
۲. استادیار گروه تاریخ پژوهشکده گیلان‌شناسی، دانشگاه گیلان، ایران. رایانامه: fatemehrostami@guilan.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۵/۰۵/۰۷ صص ۳۱۴-۳۴۰ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۰۸

چکیده

نهاد وقف در دوره پهلوی، در بستر سیاست‌های نوسازی دولت مدرن، تحول در نظام حقوقی مالکیت، نهادینه‌شدن قوانین ثبتی و گسترش نظارت‌های اداری، با دگرگونی‌های بنیادینی در ساختار، کارکرد و شیوه مدیریت مواجه شد. در این میان، وقف‌های زنان به‌عنوان یکی از ابعاد کمتر بررسی‌شده تاریخ اجتماعی و اقتصادی ایران، امکان تحلیل دقیق‌تر پیوند میان جنسیت، مالکیت و کنش‌های اجتماعی زنان در شرایط تحول این نهاد را فراهم می‌آورد. پژوهش حاضر با رویکرد تاریخی–اسنادی، به بررسی زنان واقف در گیلان طی دوره پهلوی می‌پردازد و می‌کوشد جایگاه و نقش آنان را در چارچوب تحولات نهادی وقف در این دوره تبیین کند. مسئلهٔ اصلی پژوهش آن است که موقوفات زنان در گیلان، تحت تأثیر تغییرات حقوقی و اداری عصر پهلوی، از حیث نوع و ترکیب موقوفات، شیوه تنظیم وقف‌نامه‌ها و جهت‌گیری مصارف درآمدهای موقوفه، چه تحولاتی را تجربه کرده است؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که با رسمی‌تر شدن فرایندهای حقوقی و تقویت نظارت اداری بر موقوفات، وقف‌نامه‌های زنان از نظر صورت‌بندی حقوقی، تعیین حدود اختیارات واقف و مشخص‌کردن مصارف موقوفات، به سوی نظم و انسجام بیشتری حرکت کردند. همچنین، سنت وقف زنان در گیلان در این دوره از الگویی عمدتاً عرفی و شرعی به سوی الگویی سازمان‌یافته‌تر و متأثر از سازوکارهای اداری و دولتی تغییر جهت داد. از سوی دیگر، بررسی داده‌های اسنادی نشان می‌دهد که کارکرد وقف زنان در گیلان صرفاً به حوزه‌های مذهبی محدود نماند، بلکه به تدریج ابعاد اجتماعی، از جمله حمایت از آموزش، بهداشت و خدمات عمومی را نیز دربر گرفت. پژوهش حاضر با تمرکز بر اسناد اداره اوقاف استان گیلان و بهره‌گیری از روش تحلیل توصیفی و کمی، در پی آن است تا با روشن‌کردن روند تحول وقف زنان، به فهم دقیق‌تر دگرگونی‌های نهاد وقف و نقش اجتماعی زنان در دوره پهلوی کمک کند.

واژه‌های کلیدی: آموزش، بهداشت، پهلوی، زنان، گیلان، وقف‌نامه.

استناد: پناهی، عباس و رستمی، فاطمه. ۱۴۰۵. «*کارکرد نهاد وقف در عصر مدرنیزاسیون: مطالعه موردی کنشگری اجتماعی زنان واقف گیلانی در دوره پهلوی*»، مجله تاریخ ایران، ۱۹ (۲): ۳۱۴-۳۴۰.

Copyright:© 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

مقدمه

عصر پهلوی را می‌توان دوره‌ای از تکاپوی دولت برای مدرن‌سازی، تمرکز اداری و سامان‌دهی نهاد اوقاف دانست؛ فرآیندی که تأثیر مستقیمی بر شیوه ثبت، تنظیم و نظارت بر وقف‌نامه‌ها، از جمله موقوفات زنان، برجای گذاشت. قانون اصلاح قانون ثبت اسناد و املاک و به‌ویژه قانون اصلاح پاره‌ای از مقررات مربوط به تشکیلات و وظایف اداره اوقاف، چارچوب حقوقی جدیدی برای مدیریت موقوفات ایجاد کرد و نقش دولت مرکزی را در نظارت بر این نهاد افزایش داد.

اسناد اداره اوقاف گیلان نشان می‌دهد که پس از سال ۱۳۱۶، روند ثبت و تنظیم وقف‌نامه‌ها تحت تأثیر این تحولات حقوقی، از نظم و تشریفات قانونی بیشتری برخوردار شد. در وقف‌نامه‌های زنان این دوره، تأکید بیشتری بر رعایت الزامات حقوقی، ثبت رسمی اسناد و تعیین دقیق حدود مالکیت، تولیت و مصارف موقوفات مشاهده می‌شود؛ در حالی که در دوره‌های پیشین، وقف‌نامه‌های دست‌نویس و مبتنی بر عرف‌های محلی سهم بیشتری در ثبت موقوفات داشتند. بررسی اسناد ثبت موقوفات زنان در دفتر ثبت اسناد گیلان طی سال‌های ۱۳۱۶ تا ۱۳۴۵ نیز نشان می‌دهد که اداره اوقاف در این دوره، با استناد به قوانین جدید، درصدد تثبیت جایگاه نظارتی خود بر موقوفات و سامان‌دهی روابط میان واقف، متولی و نهاد اداری دولت بود. واکاوی این اسناد شرعی در گیلان، صرفاً مطالعه‌ای درباره یک نهاد مذهبی نیست، بلکه ابزاری برای بازخوانی تاریخ اجتماعی محلی، بررسی نقش جنسیت در مناسبات مالکیت و تحلیل پیوند میان اقتصاد کشاورزی شمال ایران و نهاد وقف به شمار می‌رود. از این منظر، وقف زنان می‌تواند بخشی از کنش‌های اجتماعی و اقتصادی آنان را در چارچوب ساختارهای حقوقی و اداری متحول‌شده عصر پهلوی آشکار سازد.

بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که: وقف زنان در گیلان، تحت تأثیر تغییرات حقوقی و اداری عصر پهلوی، از نظر نوع و ترکیب موقوفات، شیوه تنظیم وقف‌نامه‌ها و جهت‌گیری مصارف درآمدهای موقوفه، چه تحولاتی را تجربه کرده است؟ برای پاسخ به این پرسش، عملکرد زنان واقف گیلانی هم‌زمان با تحولات نهادی دوره پهلوی بررسی شده است. بدین منظور، از میان وقف‌نامه‌های موجود در بایگانی اداره اوقاف استان گیلان، ۲۱ وقف‌نامه متعلق به زنان گیلانی در فاصله سال‌های ۱۳۱۶ تا ۱۳۴۵ انتخاب و از حیث نوع وقف، تاریخ ایجاد، مصارف درآمد و کارکرد اجتماعی، با استفاده از روش تحلیل کیفی و کمی بررسی شده است.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که محدودیت دسترسی به اسناد وقفی، یکی از عوامل اصلی کمبود مطالعات تخصصی درباره وقف زنان بوده است. با این حال، برخی پژوهش‌ها به ابعاد مختلف

این موضوع پرداخته‌اند. سـمانه یوسفی و محمد بختیاری در مقاله «بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه»، با تمرکز بر وقف‌نامه‌های زنان تهران، وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه را بررسی کرده‌اند. مهدی عباسی، رضا شجری و سیدحسن شجاعی دیوکلائی در مقاله «سازمان‌دهی نظام اوقاف و اهداف آموزشـی آن در عصر پهلوی اول»، از منظـری کلان، تحولات قانونی و اداری نهاد وقف و ارتباط آن با سیاست‌های آموزشی حکومت پهلوی اول را مطالعه کرده‌اند. تمرکز این پژوهش بر فرآیند تمرکزگرایی دولت، تغییر ساختار مدیریت موقوفات و هدایت عواید وقفی به سوی اهداف آموزشی است. پروانه شاه‌حسینی و هاله معیری در مقاله «زنان و وقف؛ نمونه موردی: شهر تهران در دوره‌های قاجاریه و پهلوی»، با رویکردی تاریخی و تطبیقی، تداوم و تحول سـنت وقف زنان را در گذار از دوره قاجار به پهلوی بررسی کرده‌اند. این پژوهش با تأکید بر حضور زنان در عرصه مالکیت، امور خیریه و فعالیت‌های اجتماعی، زمینه مناسبی برای شـناخت جایگاه زنان در تاریخ وقف فراهم آورده است. همچنین مقاله «کارکردهای موقوفات زنان از مشروطه تا پایان دوره پهلوی اول؛ نمونه‌پژوهی موقوفات زنان تهران» نوشـته الهام ملک‌زاده و مرضیه افرافر، از حیث توجه بـه کارکردهای اجتماعی موقوفات زنان، ارتباط بیشتری با مسئله پژوهش حاضر دارد. این پژوهش با بررسی نقش موقوفات زنان در حوزه‌های اجتماعی، امکان تحلیل گسترده‌تر از جایگاه وقف زنان در تحولات اجتماعی ایران معاصر را فراهم ساخته است.

همچنین در پژوهش‌های بین‌المللی مرتبط با نهاد وقف، مطالعاتی درباره نقش زنان، کارکردهای اجتماعی وقف و تحولات ساختاری این نهاد انجام شده است. از جمله، فی (۱۹۹۷) با بررسی وقف زنان در دوره مملوکی، به نقش زنان در ایجاد و مدیریت موقوفات و جایگاه آنان در ساختار خانواده و جامعه پرداخته اسـت. یایلا (۲۰۱۱) نیز با مطالعه نظام اداری و سازوکارهای نظارت و پاسخ‌گویی در یکی از موقوفات دوره عثمانی، تحولات مدیریتی نهاد وقف را بررسی کرده است. همچنین سوتوده و همکاران (۲۰۲۳) با تمرکز بر بازنمایی زنان در دوره پهلوی، به برخی ابعاد اجتماعی و جنسیتی مرتبط با موقعیت زنان در ایران معاصر پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها، اگرچه مستقیماً به وقف زنان در گیلان نمی‌پردازند، از نظر توجه به نقش زنان، سـاختارهای مدیریتی وقف و پیوند میان وقف و تحولات اجتماعی، چارچوب نظری و مقایسه‌ای مناسبی برای پژوهش حاضر فراهم می‌کنند.

پژوهش درباره زنان واقف گیلانی می‌تواند بخشـی از این خلأ پژوهشـی را از طریق اتخاذ رویکردی منطقه‌ای و بهره‌گیری از اسناد محلی برطرف سازد. گیلان به دلیل برخورداری از ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعـی خاص، از جمله اهمیت فعالیت‌های کشـاورزی، جایگاه تولید و تجارت محصولاتی چون ابریشـم و برنج، تنوع ساختارهای شهری و روسـتایی و شکل‌های گوناگون مشارکت اجتماعی زنان،

زمینه‌ای متفاوت از تهران داشته است. ازاین‌رو، بررسی موقوفات زنان در این منطقه می‌تواند به شناخت تنوع الگوهای وقف زنان در ایران دوره پهلوی کمک کند و نشان دهد که سیاست‌های نوسازی اداری دولت و تحولات ساختاری نهاد اوقاف چگونه در سطح محلی اجرا شده و چه تأثیری بر شیوه ایجاد، ثبت و اداره موقوفات زنان برجای گذاشته است. بر این اساس، وجه تمایز پژوهش حاضر را می‌توان در سه محور اصلی دنبال کرد: نخست، تمرکز بر منطقه گیلان و تلاش برای جبران خلأ جغرافیایی موجود در مطالعات مربوط به وقف زنان؛ دوم، بررسی هم‌زمان کنشگری زنان واقف و تحولات حقوقی و اداری نهاد اوقاف در دوره پهلوی؛ و سوم، تحلیل موقوفات زنان در پیوند با شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یک منطقه مشخص. پژوهش حاضر می‌کوشد با شناسایی زنان واقف گیلانی، بررسی زمینه‌های خانوادگی و اجتماعی آنان، مطالعه نوع املاک وقف‌شده، مصارف درآمدهای موقوفات و همچنین تحلیل شیوه‌های ثبت، نظارت و مدیریت این موقوفات، تصویری روشن از جایگاه وقف زنان در فرآیند تحول نهاد اوقاف در دوره پهلوی ارائه دهد.

تحول اداری-حقوقی نهاد وقف و چالش بانوان واقف در دوره پهلوی

در دوره پهلوی، الگوی زنان واقف دچار تنوع بیشتری شد. علاوه بر زنان بیوه، شاهد افزایش حضور زنان متأهل و حتی مجرد در میان واقفان هستیم. این تحول مستقیماً با گسترش ثبت رسمی مالکیت، آموزش زنان و شکل‌گیری طبقه متوسط شهری در گیلان مرتبط بود (کرونین ۱۳۸۲، ۱۵۶). زن متأهل دوره پهلوی، برخلاف زن متأهل دوره قاجار، لزوماً مالکیت خود را در سایهٔ شوهر تعریف نمی‌کرد، بلکه می‌توانست دارای دارایی ثبت‌شدهٔ مستقل باشد و آن را وقف کند (شاه‌حسینی و معیری ۱۳۹۸، ۱۴۹).

البته این ادعا نیازمند بازخوانی انتقادی است؛ زیرا این گزاره با درآمیختن اصل حق مالکیت و سازوکار ثبت رسمی آن، تصویری نادرست از ساختار حقوقی دوره قاجار ارائه می‌دهد. همچنین به نظر می‌رسد تحول رخ‌داده در این زمینه در دوره پهلوی را نباید ناشی از ایجاد حق مالکیت مستقل برای زنان متأهل دانست، بلکه این دگرگونی پیامد مستقیم تصویب قانون ثبت (۱۳۱۰ش) و شکل‌گیری دیوان‌سالاری نوین ثبتی بود که امنیت قضایی مالکیت مستقل زنان را در برابر دست‌اندازی‌های احتمالی مردان خانواده تثبیت کرد.

بااین‌حال، استقرار نظام حقوقی و اداری جدید در عصر پهلوی، به‌ویژه با تصویب قانون ثبت اسناد و املاک در ۲۶ اسفند ۱۳۱۰ش، در شیوهٔ اثبات و حمایت از مالکیت زنان تأثیرگذار بود. مادهٔ ۲۲ این قانون مقرر می‌داشت که پس از ثبت ملک در دفتر املاک، دولت تنها شخصی را مالک می‌شناسد که ملک به نام او ثبت شده، انتقال آن به‌طور رسمی ثبت گردیده یا ملک به صورت ارثی به وی رسیده باشد

(قانون ثبت اسناد و املاک ۱۳۱۰، مادۀ ۲۲). همچنین مواد ۴۶ تا ۴۸ قانون مزبور، در حوزه‌های مشمول ثبت اجباری، اعتبار معاملات املاک را به ثبت رسمی وابسته می‌کردند و اسناد لازم‌الثبتِ ثبت‌نشده را در ادارات و محاکم غیرقابل پذیرش می‌دانستند (همان، مواد ۴۶-۴۸).

ازاین‌رو، تحول عصر پهلوی را باید بیش از آنکه «پیدایش» حق مالکیت مستقل زنان تلقی کرد، روندی در جهت رسمی‌سازی، قابلیت اثبات و حمایت اداری-قضایی از مالکیت آنان دانست. همچنین، بسامد بالای نام زنان بیوه در وقف‌نامه‌های پیش از آن، بیش از آنکه نشان‌دهندۀ محرومیت زنان متأهل از حق وقف باشد، بازتابی از نقش حقوقی جدید بیوه‌ها پس از فوت همسر در مقام وارث یا قیم دارایی خانوادگی است که حضور سندشناختی آنان را در دیوان‌های شرع پررنگ‌تر می‌ساخت. بسامد نام زنان بیوه در بخشی از اسناد وقفی دوره پهلوی نیز لزوماً نشان‌دهندۀ محرومیت زنان متأهل از حق وقف نیست. بیوه‌شدن می‌توانست موقعیت اقتصادی و حقوقی زن را تغییر دهد؛ زیرا زن ممکن بود از شوهر متوفی ارث ببرد، در ادارۀ دارایی فرزندان صغیر نقش یابد، یا به‌عنوان شخصی مستقل‌تر در معاملات و دعاوی مربوط به اموال خانوادگی ظاهر شود. از این منظر، برجستگی زنان بیوه در وقف‌نامه‌ها را می‌توان تا حدی بازتاب افزایش حضور آنان در فرایند انتقال، مدیریت و حفاظت از دارایی خانوادگی دانست، نه دلیلی قطعی بر فقدان اختیار اقتصادی زنان متأهل (زندیه و عباسی ۱۴۰۰، ۸۷-۱۱۷).

در این منظر، در دوره پهلوی وقف از کنشی «واکنشی و حفاظتی» به کنشی «انتخابی و آگاهانه» تبدیل شد. در این دوره همچنین، ترکیب طبقاتی زنان واقف دچار تحول تدریجی شد. اصلاحات ثبتی، گسترش آموزش رسمی و رشد اقتصاد پولی، زمینه ظهور زنانی از طبقۀ متوسط جدید را فراهم آورد که اگرچه الزاماً مالک زمین‌های وسیع نبودند، اما از درآمد نقدی، حقوق اداری، دارایی‌های ثبت‌شده یا ارث پولی برخوردار بودند. این زنان، به‌ویژه در شهرهایی چون رشت و لاهیجان، از وقف به‌عنوان ابزاری برای مدیریت هدفمند سرمایه و حضور مشروع در عرصۀ عمومی استفاده کردند. وقف‌نامۀ سیده زهرا و زین‌العابدین نمونه‌ای از این تکاپوها است (سازمان اسناد و کتابخانۀ ملی ایران، شناسه سند ۲۵۰/۲۱۳۸۶).

پایگاه اقتصادی این گروه جدید، بر عقلانیت اقتصادی مدرن‌تری استوار بود. زنان واقف دوره پهلوی، اغلب با آگاهی از ارزش پول، بازده دارایی و نقش نهادهای جدید، وقف‌هایی با مصارف آموزشی، بهداشتی و اجتماعی ایجاد کردند. وقف مدرسه دخترانه، کمک‌هزینه تحصیل، درمان بیماران یا تأسیس مراکز خیریه، نشان‌دهندۀ انتقال وقف از منطق «حفظ دارایی» به منطق «سرمایه‌گذاری اجتماعی» است. این تحول، نه نشانه گسست از سنت، بلکه بازتعریف آن در چارچوب نیازهای جدید جامعه بود (Tapper 1997, 72-76؛ نجم‌آبادی ۱۳۸۳، ۲۳۸-۲۴۲).

بااین‌حال، حتی در دوره پهلوی نیز وقف زنان به‌طور کامل از محدودیت‌های طبقاتی رهایی نیافت. زنان طبقات فرودست، اگرچه در نذورات و کمک‌های غیررسمی مشارکت داشتند، اما به‌ندرت در اسناد رسمی وقف به‌عنوان واقف ثبت شدند. این موضوع نشان می‌دهد که وقف رسمی همچنان نیازمند حداقلی از سرمایه اقتصادی، سواد حقوقی و دسترسی به نهادهای اداری بود؛ عناصری که به‌طور نابرابر در میان طبقات اجتماعی توزیع شده بودند (آبراهامیان ۱۳۸۴، ۲۷۹-۲۸۲).

با تصویب قوانین ثبت اسناد و املاک و الزام ثبت رسمی مالکیت، زنان ناگزیر شدند با مفاهیم جدید حقوقی مانند سند رسمی، ادارهٔ ثبت و ادارهٔ اوقاف آشنا شوند. این ضرورت در اسناد موجود در بایگانی دوره پهلوی به‌خوبی مشهود است (سازمان اسناد و کتابخانهٔ ملی ایران، شناسه سند ۲۵۰/۱۲۶۷۲). این مواجهه، اگرچه برای برخی زنان دشوار بود، اما در مجموع به افزایش آگاهی حقوقی آنان انجامید. ثبت رسمی املاک به زنان امکان می‌داد مالکیت خود را به‌صورت قانونی تثبیت کرده و با اطمینان بیشتری اقدام به وقف نمایند (آبراهامیان ۱۳۸۴، ۲۷۹-۲۸۲؛ کاتوزیان ۱۳۸۵، ۲۸۹-۲۹۲).

در حقیقت، راهکار ثبت رسمی مالکیت برای بانوان واقف همچون دو روی یک سکه بود. از یک سو، این امر به تقویت موقعیت حقوقی زنان منجر شد؛ زنانی که توانستند املاک خود را ثبت کنند، از پشتوانهٔ قانونی محکم‌تری برای وقف برخوردار شدند. وقف‌نامه‌های دوره پهلوی از نظر صراحت حقوقی، تعیین حدود ملک و تعریف موقوف‌علیه، به‌مراتب دقیق‌تر از وقف‌نامه‌های دوره قاجار هستند. این دقت، احتمال منازعات حقوقی را کاهش می‌داد و دوام وقف را افزایش می‌بخشید.

اما از سوی دیگر، همین فرایند، حوزه اختیارات سنتی زنان واقف را نیز محدود می‌کرد؛ به‌گونه‌ای که در دوره پهلوی، ادارهٔ اوقاف و نظام بوروکراتیک در بسیاری از موارد، در تفسیر نیت واقف مداخله می‌کرد (سازمان اسناد و کتابخانهٔ ملی ایران، شناسه سند ۲۵۰/۱۶۱۷۱). اگر در دوره قاجار، نیت زن واقف در بستر عرف محلی و روابط اجتماعی منطقه‌ای محترم شمرده می‌شد، در دوره پهلوی این نیت می‌بایست با مقررات اداری و الزامات قانونی هماهنگ می‌گردید.

در نتیجه، برخی اشکال سنتی وقف، به‌ویژه وقف‌های خرد، خانوادگی یا انعطاف‌پذیر، یا حذف شدند یا با دشواری بیشتری امکان ثبت و اجرا یافتند. آیین‌نامه‌هایی که در دهه ۱۳۴۰ش منتشر شدند، به‌روشنی بیان می‌کردند که در صورت تعارض نیت واقف با «منافع عمومی و مصلحت وقف»، ادارهٔ اوقاف مجاز به تفسیر یا حتی توقف اجرای بخش‌هایی از وقف‌نامه است. نمونه عینی این مسئله را می‌توان در پروندهٔ بایگانی فخرالدوله امینی مشاهده کرد (سازمان اسناد و کتابخانهٔ ملی ایران، شناسه سند ۲۵۰/۱۸۲۳۲). با این تفسیر، امکان مداخلهٔ دولت در مدیریت موقوفات زنان افزایش یافت. بوروکراتیک‌شدن وقف و

گســترش نظارت دولت بر موقوفات، فاصله‌ای میان نیت فقهی واقــف و اجرای اداری آن ایجاد کرد. زنان واقف که پیش‌تر در چارچوب عرف محلی و با مراجعه به روحانیان و محاکم شــرع اقدام به وقف می‌کردند، اکنون با دستگاه اداری پیچیده‌ای مواجه شدند که گاه تفسیر متفاوتی از نیت وقف ارائه می‌داد. این تعارض نشان می‌دهد که آگاهی فقهی زنان الزاماً به معنای تسلط کامل آنان بر نظام حقوقی مدرن نبود (لمبتون ۱۳۶۹، ۲۱۴).

با وجود تمامی محدودیت‌ها و دشــواری‌ها، زنان واقف دوره پهلوی، به‌ویژه در میان طبقات متوســط شهری، نشانه‌هایی از ارتقای خودآگاهی حقوقی و اجتماعی از خود نشان می‌دادند. تنظیم وقف‌نامه‌های دقیق‌تر، تعیین متولیان مشــخص، درج شروط نظارتی و تأکید بر مصارف آموزشی و بهداشتی، بیانگر درک عمیق‌تر آنان از کارکرد حقوقی وقف بود. این زنان، وقف را نه صرفاً به‌عنوان عملی عبادی، بلکه همچون ابزاری حقوقی برای تضمین تداوم اندیشــه‌ها و اهداف خود در ساختار اجتماعی جدید در نظر می‌گرفتند (کرونین ۱۳۸۲، ۹۶-۹۹).

نوسازی دولتی، گسترش آموزش رسمی، شکل‌گیری طبقه متوسط شهری و مواجههٔ جامعه با مفاهیمی چون پیشرفت، بهداشت عمومی و آموزش همگانی، موجب شد که مفهوم خیر عمومی دیگر صرفاً در چارچوب شعائر مذهبی تعریف نشود. در این دوره، زنان واقف گیلانی، به‌ویژه در شهرهایی چون رشت و لاهیجان، وقف را به حوزه‌های جدیدی مانند آموزش دختران، تأسیس مدارس، تأمین کمک‌هزینه‌های تحصیلی، درمان بیماران و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر سوق دادند (کرونین ۱۳۸۲، ۹۲-۹۶).

ادارهٔ اوقــاف گیلان، به‌عنوان واســطه میــان ارادهٔ واقف و الزامات قانونی دولت، در تفســیر و اجرای وقف‌نامه‌های زنان نقش فعالی ایفا می‌کرد. وقف‌نامه‌هایی که در آن‌ها نیت واقف با الزامات حقوقی جدید یا چارچوب‌های قانونی موجود تعارض داشت، در برخی موارد با تأخیر در اجرا یا تعلیق مواجه می‌شدند (عباسی و دیگران ۱۴۰۲، ۱۵۴-۱۵۶). در دهه‌های میانی دوره پهلوی، گزارش‌های مطبوعاتی و مکاتبات اداری نشان می‌دهد که ادارهٔ اوقاف، با استناد به قوانین جدید ثبت و مقررات نظارتی بر موقوفات، واقفان را به رعایت الزامات قانونی وقف و تبعیت از تفســیرهای اداری از نیت وقف ملزم می‌کرد؛ امری که در برخی موارد، به بروز اختلاف میان واقفان، از جمله زنان، و دســتگاه اوقاف انجامید (ســازمان اسناد و کتابخانهٔ ملی ایران، شناسه سند ۲۵۰/۴۴۴۳). وقف‌نامه‌هایی که در آن‌ها شرط واقف بر اختصاص درآمد موقوفه به امور مذهبی، مانند برگزاری زیارت عاشورا یا اطعام نیازمندان در اعیاد مذهبی، تصریح شده بود، غالباً با سهولت بیشتری مورد پذیرش قرار می‌گرفت؛ اما در مواردی که شروط واقف صرفاً بر عرف‌های پیشــین استوار بود و سازوکارهای اجرایی و ثبتی مشخصی برای آن تعیین نشده بود، ادارهٔ اوقاف آن را

مبهم تلقی کرده و بر «الزام وقف به اجرای مفاد قانون» تأکید می‌کرد (محقق داماد ۱۳۸۱، ۱۰۳-۱۰۶؛ کاتوزیان ۱۳۸۶، ۲۴۵-۲۴۸).

معرفی زنان منتخب واقف گیلانی در دوره پهلوی

وقف‌نامهٔ فاطمه چکوسری و زهرا بیدگلی یکی از وقف‌نامه‌های مهم گیلان در عصر پهلوی است. اطلاعات مستقیمی درباره زندگی و پیشینهٔ این دو شخصیت در دست نیست؛ اما بر اساس اسناد وقفی، آنان از وابستگان حاج غلامحسین انتظارحجت بوده‌اند (اسناد ادارهٔ اوقاف استان گیلان، کلاسه ز/۷). مطابق این سند، موقوفهٔ این بانوان شامل شش‌دانگ یک خانه در بخش سه رشت، کوی حمام حاج‌آقا بود که در تاریخ بیست‌وسوم دی‌ماه ۱۳۱۳ در ادارهٔ اوقاف به ثبت رسیده است. بر اساس مفاد وقف‌نامه، درآمد و عواید این موقوفه پس از کسر هزینه‌های مربوط به تعمیرات ضروری و عوارض بلدی، باید صرف تعزیه‌داری و برگزاری روضهٔ امام حسین شود (همان). نکته قابل توجه در این وقف‌نامه آن است که به دلیل اختصاص درآمد موقوفه به امور روضه‌خوانی، مطابق بند ۸ مادهٔ ۲ قانون مالیات، از پرداخت مالیات معاف شده است (همان).

یکی دیگر از وقف‌نامه‌های قابل توجه دوره پهلوی از منظر اجتماعی و فرهنگی، وقف‌نامهٔ افسر مژدهی و همسرش کاظم‌خان مژدهی است. این وقف‌نامه با هدف حمایت از کودکان بی‌سرپرست و با نیت تأسیس یتیم‌خانه، توسط افسر مژدهی و با همراهی همسرش در رشت تنظیم شد (اسناد ادارهٔ اوقاف استان گیلان، کلاسه الف/۲۶). علاقه این زوج به کودکان و احساس مسئولیت اجتماعی آنان سبب شد که از سال ۱۳۰۳، چهار کودک یتیم را تحت سرپرستی خود قرار دهند. در سال ۱۳۱۴، شمار کودکان بی‌سرپرستی که در منزل آنان نگهداری می‌شدند افزایش یافت. در نهایت، این زوج تصمیم گرفتند دارالایتامی برای نگهداری و پرورش کودکان بی‌سرپرست تأسیس کنند. آنان در سال ۱۳۱۷ پنج باب از خانه‌های ملکی خود را تخریب کرده و مؤسسه‌ای بزرگ برای سرپرستی کودکان یتیم بنا کردند. سپس با خرید خانه‌های پیرامون این مؤسسه، آن را توسعه دادند و در سال ۱۳۲۸ پرورشگاهی با نام «مژدهی» در محلهٔ ساغری‌سازان رشت به ثبت رسید.

نمونهٔ دیگر، وقف‌نامهٔ بانو فخرالنساء رشتی است که از زنان طبقهٔ متوسط رو به بالای شهری در رشتِ دوره رضاشاه به شمار می‌رفت. وی ملکی مسکونی واقع در یکی از محله‌های شهری رشت را وقف کرد. انتخاب ملک مسکونی، به جای زمین کشاورزی یا دکان تجاری، نشان‌دهندهٔ آشنایی واقف با منطق جدید «کارکرد اجتماعی وقف» بود؛ زیرا وقف در اینجا نه صرفاً برای بقعه یا آیین‌های مذهبی، بلکه برای یک نهاد اجتماعی جدید به کار گرفته شده بود (کاتوزیان ۱۳۸۵، ۲۸۹؛ کرونین ۱۳۸۲، ۱۰۱).

مصرف درآمد این وقف به‌طور صریح برای تأسیس مدرسهٔ دخترانه تعیین شده بود. این وقف در دههٔ ۱۳۲۰ انجام گرفت.

در نمونه‌ای دیگر از اسناد ادارهٔ اوقاف گیلان، وقف‌نامه‌ای متعلق به خانم زهرا معتمد لاهیجانی ثبت شده است. موضوع این وقف، یک قطعه زمین و مصرف درآمد آن برای احداث دبستان مختلط بود؛ امری که نشان‌دهندهٔ آگاهی واقف از سازوکارهای حقوقی جدید در دوره پهلوی است. ایجاد دبستان مختلط، هم پاسخ‌گوی نیاز آموزشی منطقه بود و هم نشانه‌ای از تغییر نگرش نسبت به آموزش کودکان، فارغ از جنسیت، به شمار می‌آمد. این نوع وقف بیانگر آن است که زنان واقف لاهیجانی، وقف را ابزاری برای ارتقای سرمایهٔ فرهنگی جامعه می‌دانستند، نه صرفاً وسیله‌ای برای کسب ثواب اخروی فردی (لمبتون ۱۳۶۹، ۴۷؛ افشار ۱۳۷۹، ۲۳۱).

یکی از مهم‌ترین تحولات نهاد وقف، به‌ویژه در حوزهٔ وقف زنان، توجه به مسئلهٔ بهداشت بود. در دوره قاجار، پهنهٔ گیلان از شرایط بهداشتی نامناسبی برخوردار بود و فقدان بیمارستان و امکانات پزشکی، زمینه‌ساز شیوع بیماری‌های واگیردار در منطقه می‌شد (پناهی ۱۴۰۴، ۱۱-۱۵). در دوره پهلوی، با گسترش آموزش مدرن و شکل‌گیری نظام بهداشت نوین، وقف زنان نیز به سمت حمایت از این نهادها سوق یافت. این تغییر، نشان‌دهندهٔ تحول اولویت‌های اجتماعی واقفان تحت تأثیر سیاست‌های جدید دولت بود (تائب ۱۳۸۴، ۲۵).

اسناد ادارهٔ اوقاف گیلان حاکی از افزایش وقف‌هایی است که به‌صراحت برای تعمیر یا تجهیز درمانگاه‌ها و تأمین داروی بیماران نیازمند اختصاص یافته‌اند (یوسفی و بختیاری ۱۴۰۳، ۲۹۱). وقف ربابه امیردخت صفاری و تأسیس بیمارستان کوثر آستانه، نمونه‌ای از این موارد است (اسناد ادارهٔ اوقاف استان گیلان، کلاسه ر/۱). این‌گونه وقف‌ها معمولاً در شهرهای بزرگ‌تر مانند رشت، لاهیجان و آستانهٔ اشرفیه متمرکز بودند. وقف‌نامه‌هایی که با هدف تأمین شهریهٔ دانش‌آموزان دختر، به‌ویژه پس از تصویب قانون آموزش اجباری، تنظیم می‌شدند، نمونه‌ای دیگر از این تحول به شمار می‌آیند (اسناد ادارهٔ اوقاف استان گیلان، شناسه سند ۲۶۹۷؛ همان، کلاسه الف/۲۶). در یک وقف‌نامه مربوط به سال ۱۳۴۲ش، بانویی تولیت یک مغازه را با شرط تأمین سالانهٔ هزینهٔ تحصیل سه دختر یتیم در دبیرستان‌های شهر واگذار کرده بود (همان، کلاسه الف/۲۶). وقف یک باب مغازه توسط فاطمه‌بیگم افشار در بندر انزلی نیز از دیگر نمونه‌هایی است که درآمد حاصل از آن برای پرداخت هزینهٔ دارو، ویزیت پزشک و کمک به بیماران بی‌بضاعت اختصاص یافته بود. این وقف، نمونه‌ای شاخص از پیوند میان اقتصاد شهری، مسئولیت اجتماعی و دینداری مدرن در دوره پهلوی است (کرونین ۱۳۸۲، ۲۰۱).

موضوع دیگر در وقف بانوان گیلان در دوره پهلوی، توجه به آموزش و پرورش است. برای نمونه، وقف بانو نزهت‌السادات لنگرودی را باید در بستر تحولات اجتماعی و فرهنگی لنگرود در دهه‌های پایانی دورهٔ رضاشاه و سال‌های آغازین عصر محمدرضاشاه تحلیل کرد؛ دوره‌ای که آموزش رسمی، به‌ویژه آموزش دختران، به یکی از عرصه‌های نوظهور کنش اجتماعی زنان تبدیل شد (عباسی و دیگران ۱۴۰۱، ۹۷-۹۹). نوع وقف نزهت‌السادات، وقف زمین زراعی بود؛ زمینی که درآمد سالانهٔ آن به‌طور مشخص برای حمایت تحصیلی از دانش‌آموزان دختر اختصاص یافته بود (سازمان اسناد و کتابخانهٔ ملی ایران، شناسه سند ۲۳۱۷۹/۲۹۷). این انتخاب، نشان‌دهندهٔ درک واقف از نیازهای جدید جامعهٔ محلی است.

وقف‌نامهٔ بعدی متعلق به بی‌بی‌جان خانم صومعه‌سرایی، از زنان مالک ناحیهٔ صومعه‌سرا، است. موضوع وقف وی، درآمد حاصل از شالیزار بود، نه خود زمین به‌عنوان منبع درآمد. این انتخاب، نشان‌دهندهٔ محاسبهٔ اقتصادی دقیق واقف است؛ زیرا از یک سو مالکیت خانوادگی زمین حفظ می‌شد و از سوی دیگر، منافع حاصل از آن به امر خیر عمومی اختصاص می‌یافت. هدف این وقف، رسیدگی به یتیمان شهر تعیین شده بود. حمایت از یتیمان، یکی از مصادیق کلاسیک و مورد تأکید در فقه اسلامی است و در وقف‌نامه‌های محلی گیلان نیز به‌وفور مشاهده می‌شود (جعفریان ۱۳۸۷، ۴۴۹). از منظر اجتماعی نیز، این وقف بازتاب‌دهندهٔ جایگاه زنان در نظام خویشاوندی گیلان است؛ زنانی که، به‌ویژه در جوامع روستایی، مسئولیت اخلاقی حفظ انسجام اجتماعی را بر عهده داشتند و وقف را به‌عنوان ابزاری برای تثبیت این نقش به کار می‌گرفتند (Tapper 1997, 102-105).

از دیگر زنان واقف گیلانی که هم‌زمان با دورهٔ دوم حکومت رضاشاه می‌زیست، بانو راضیه فشتمی است. نام او در سند وقفی سال ۱۳۱۶ش به‌عنوان واقف اجارهٔ سه رقبه زمین مزروعی با مصرف مشخص تعزیه‌خوانی ثبت شده است (سازمان اسناد و کتابخانهٔ ملی ایران، کلاسه ر/۱۸). این وقف، از حیث نوع موقوفه، شیوهٔ مصرف و زمان وقوع، واجد اهمیت تاریخی و اجتماعی قابل توجهی است. موضوع وقف، اجارهٔ سه رقبه زمین مزروعی بود، نه عین زمین (همان). خانم رفیع نیز از دیگر زنان واقف گیلانی در اواخر دههٔ ۱۳۱۰ش است که نام او در سند وقفی سال ۱۳۱۹ش به‌عنوان واقف ثلث یک قطعه زمین مزروعی با مصرف مشخص کمک به سیل‌زدگان و جنگ‌زدگان ثبت شده است (همان، کلاسه خ/۹). نکتهٔ قابل توجه در این وقف، توجه واقف به مسائل اجتماعی است؛ زیرا در مفاد آن اشاره‌ای به مصارف سنتی مذهبی نشده است (همان). انتخاب «ثلث» از نظر حقوقی و خانوادگی نیز واجد معناست. این شیوه غالباً زمانی به کار می‌رفت که واقف می‌خواست: نخست، مالکیت اصلی زمین را در خانواده حفظ کند؛ و دوم، در عین حال درآمدی مستمر و قانونی برای مصرف مورد نظر وقف فراهم آورد (محقق داماد ۱۳۸۱، ۵۷-۵۹).

فاطمه خشندیش نیز از جمله زنان واقف گیلانی در دهۀ ۱۳۲۰ است که نام او در سند وقفی سال ۱۳۲۳ به‌عنوان واقف یک باب مغازه با مصارف مشخص روضه‌خوانی و ختم قرآن ثبت شده است (ادارۀ اوقاف گیلان، کلاسه ز/۱۶). زهرا عظیم‌زاده نیز از دیگر زنان واقف گیلانی در میانۀ دهۀ ۱۳۲۰ است که نام او در سند وقفی سال ۱۳۲۷ به‌عنوان واقف ثلث یک قطعه زمین زراعی با مصارف مشخص ختم قرآن و روضه‌خوانی ثبت شده است. بانو حشمت رفیع سمیعی از جمله زنان واقف گیلانی در میانۀ دهۀ ۱۳۳۰ش است که نام او در سند وقفی سال ۱۳۳۴ به‌عنوان واقف اجارۀ رقبات مزروعی با مصارف مشخص تعزیه‌خوانی و ختم قرآن ثبت شده است (ادارۀ اوقاف گیلان، کلاسه ح/۱۷). نخستین نکتۀ قابل توجه در وقف بانو حشمت رفیع سمیعی، موضوع موقوفه است. وی نه عین زمین، بلکه درآمد حاصل از اجارۀ رقبات مزروعی را وقف کرده بود (همان). راضیه رشیدی نیز از جمله زنان واقف گیلانی در دهۀ ۱۳۳۰ش است که نام او در سند وقفی سال به‌عنوان واقف اجارۀ یک باب آپارتمان و یک رقبه زمین مزروعی با مصارف مشخص ختم قرآن و اطعام فقرا ثبت شده است (همان، کلاسه ر/۱۷). نخستین ویژگی برجستۀ موقوفۀ راضیه رشیدی، ترکیب نوع موقوفات است. وقف هم‌زمان اجارۀ یک واحد آپارتمانی و یک رقبه زمین مزروعی، نشان‌دهندۀ پیوند میان دو حوزۀ اقتصادی متفاوت است؛ یعنی اقتصاد شهری مبتنی بر اجاره و اقتصاد روستایی مبتنی بر تولید کشاورزی. ثریا معتمد نیز از جمله زنان واقف گیلانی در اواخر دهۀ ۱۳۳۰ است که نام او در سند وقفی سال ۱۳۳۸به‌عنوان واقف مجموعه‌ای متنوع از املاک، شامل یک باب بالاخانه، یک قطعه زمین و یک باب خانۀ زراعتی با مصارف مشخص ختم قرآن و روضه‌خوانی ثبت شده است (همان، کلاسه م/۱۶). این تنوع، بازتابی از ساختار اقتصادی گیلان در دهۀ ۱۳۳۰ش است؛ ساختاری که در آن خانواده‌ها غالباً هم از درآمد کشاورزی و هم از اجاره یا بهره‌برداری از املاک مسکونی کسب درآمد می‌کردند. این فرضیه با توجه بر پرونده‌های مشابه در بایگانی اسناد ملی قابل اثبات است.[۱] مصارف وقف، یعنی ختم قرآن و روضه‌خوانی، بیانگر تداوم الگوی دینداری زنانه در گیلان است(همان). لیلا اخوان از جمله زنان واقف گیلانی در میانه دهه ۱۳۴۰است که نام او در سند وقفی سال ۱۳۴۴، به‌عنوان واقف اجاره دو باب مغازه با مصارف مشخص تعزیه‌خوانی و ختم قرآن ثبت شده است(همان: کلاسه ل/۱). زهرا ملکشاهی، دیگر بانوی واقف گیلانی در میانه دهه ۱۳۴۰است که نام او در سند وقفی سال ۱۳۴۵، به‌عنوان واقف یک باب خانه مسکونی با مصرف مشخص روضه‌خوانی ثبت شده است(همان: کلاسه ز/۳). زهرا حمله‌خوان نیز با وقف یک باب خانه مسکونی و تعیین مصارف

۱. مشابه این پرونده موقوفه حاجی ملک زاده خانم و وقف زمین زراعی بخشی از روستای کنارسر از توابع کوچصفهان است. از آنجا که در این مقاله بر روی پرونده‌های مندرج در بایگانی اداره اوقاف و امور خیریه استان گیلان تمرکز دارد، برای آشنایی با پرونده ملک زاده خانم و سایر پرونده‌ها در آرشیو اسناد ملی نک: ساکما: شناسه سند: ۲۵۰/۱۰۶۹۵ و برای انعکاس دعاوی مردم به مجلس ملی نک: عباس پناهی (۱۳۹۸)، اسناد مردم گیلان در مجلس شورای ملی (مجلس دوم تا پنجم)، تهران، انتشارات مرکز اسناد و مجلس شورای ملی.

مشخص ختم قرآن و روضه‌خوانی، نام خود را در زمره واقفان زن گیلانی ثبت کرده است. هرچند تاریخ دقیق وقف در ســـند موجود ذکر نشده است، اما نوع موقوفه و الگوی مصرف، آن را در تداوم وقف‌های خانگی و آیینی زنان گیلان در دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ قرار می‌دهد.

وقف‌نامۀ خانم طوبی افخمی را باید در بســـتر اجتماعی و شهری رشت در اواخر دورۀ قاجار و سال‌های تثبیت دولت پهلوی تحلیل کرد؛ شـــهری که به‌عنوان مرکز اداری، تجاری و فرهنگی گیلان، نقشـــی محوری در تحولات اجتماعی شمال ایران ایفا می‌کرد. رشت در این دوره محل تمرکز طبقات متوسط جدید، خانواده‌های دیوانی، بازرگانان و شـــبکه‌های مذهبی-شهری بود؛ ساختاری که امکان کنش‌های حقوقی و اجتماعی زنان را بیش از بسیاری از شهرهای ایران فراهم می‌ساخت (رابینو ۱۳۶۹، ۲۵۸-۲۶۵؛ فلور ۱۳۶۴، ۱۵۵-۱۶۲). شاه‌بیگم از جمله زنان گیلانی است که نام او در زمرۀ واقفان محلی ثبت شده است. موضوع وقف این بانو، زمین‌های زراعی بود که برای کمک به ایتام اختصاص یافت (ادارۀ اوقاف اســـتان گیلان، کلاسه ش/۵). بررسی وقف‌نامه‌های ثبت‌شـــدۀ زنان گیلانی در دورۀ پهلوی، از جمله وقف‌نامۀ شاه‌بیگم، نشان می‌دهد که ترکیب موقوفات در این دوره دستخوش تغییراتی شد. اگرچه وقف املاک زراعی و مسکونی همچنان سهم غالب را به خود اختصاص می‌داد، اما با گسترش شهرنشینی و رونق فعالیت‌های تجاری، وقف اموال منقول و سرمایه‌های نقدی نیز به‌تدریج مشاهده شد؛ هرچند سهم آن در مقایسه با املاک همچنان محدود بود (ملک‌زاده و افرافر ۱۳۹۶، ۲۵۹-۲۶۱). وقف‌نامه‌هایی که در دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ش در آستارا و بندر انزلی ثبت شده‌اند، دربرگیرندۀ نمونه‌هایی از وقف سهام‌های اندک در شرکت‌های تجاری یا اختصاص مبالغی با عنوان «قرض‌الحسنۀ موقوفه» هستند. این موضوع با رشد اقتصاد شهری در گیلان هم‌خوانی داشت. در این چارچوب، برخی موقوفات با هدف اعطای وام بدون بهره به نیازمندان محلی سامان یافتند؛ مصارفی که نشان‌دهندۀ گسترش کارکرد وقف از حوزه‌های صرفاً آیینی به عرصه‌های حمایت اقتصادی و اجتماعی است (عظیمی ۱۳۸۱، ۲۰۵).

علاوه بر بانوان مسلمان، موقوفاتی از زنان اقلیت‌های ساکن رشت نیز در فهرست موقوفات زنانه مشاهده می‌شود. از جملۀ این موارد می‌توان به وقف‌نامۀ بانو مارگارت آساطوریانس، از زنان ارمنی ساکن رشت، اشـــاره کرد. موضـــوع این وقف، یک باب خانه بود که درآمد و منافـــع آن برای کمک به دانش‌آموزان مسیحی اختصاص یافته بود (سازمان اســـناد و کتابخانۀ ملی ایران، شناسه سند ۲۵۰/۴۶۲۶). کرونین نشان می‌دهد که در دورۀ رضاشاه، اقلیت‌های مذهبی، به‌ویژه در شهرهای شمالی، امکان بیشتری برای ثبت رسمی املاک و مشارکت در فعالیت‌های خیریه یافتند (کرونین ۱۳۸۲، ۱۱۲).

به‌طور کلی، بسیاری از زنان در دورۀ پهلوی همچنان اهداف مذهبی، مانند برگزاری تعزیه و روضه‌خوانی،

را در وقف‌نامه‌های خود حفظ کردند؛ اما در کنار این اهداف، به نیازهای جدید جامعه نیز توجه نشان دادند. این رویکرد را می‌توان بازتابی از گسترش آموزش نوین، رشد نهادهای اجتماعی جدید، افزایش ارتباطات شهری و رواج مفاهیمی چون توسعه و نوسازی دانست. همچنین زنان در این دوره، در مقایسه با دورهٔ قاجار، در موقعیت متفاوتی از نظر امکان کنشگری اجتماعی قرار داشتند و به همین دلیل، در حل مسائل اجتماعی و مشارکت در توسعه محلی حضور فعال‌تری یافتند.

به بیان دیگر، وقف‌نامه‌های زنان این دوره نشان می‌دهد که آنان نه‌تنها حافظان سنت‌های دینی، بلکه به‌تدریج کنشـــگرانی در عرصه‌های رفاه اجتماعی، توسعهٔ محلی و شکل‌های جدید خیر عمومی شدند. بنابرایـــن، رویکرد کلی وقف‌نامه‌های زنان گیلان در دورهٔ پهلوی را می‌توان چنین تبیین کرد که وقف زنان از دورهٔ قاجار تا عصر پهلوی، از تأکید غالب بر تداوم مناســـک مذهبی، به ترکیبی از اهداف دینی و مسئولیت‌های اجتماعی تحول یافت؛ تحولی که بیانگر تغییر در مفهوم خیر عمومی و گسترش نقش اجتماعی زنان واقف بود.

بازتاب فعالیت بانوان واقف در مطبوعات گیلان

مطبوعات دورهٔ پهلوی یکی از مهم‌ترین عرصه‌هایی بودند که کنش‌های اجتماعی و فعالیت‌های خیریهٔ زنـــان، از جمله اقدامات آنان در حوزهٔ وقـــف، در آن بازتاب یافت. اگرچه این بازتاب‌ها همواره نظام‌مند، مستمر یا عاری از سوگیری‌های گفتمانی نبودند، بررسی محتوای روزنامه‌های سراسری و محلی نشان می‌دهد که وقف زنان، به‌ویژه در حوزه‌های آموزش، بهداشت و امور عام‌المنفعه، به‌تدریج به موضوعی قابل طرح در فضای عمومی تبدیل شد. این امر خود نشانه‌ای از تغییر جایگاه اجتماعی زنان و پذیرش نســـبی کنش‌های آنان در عرصهٔ عمومی بود؛ عرصه‌ای که تا پیش از آن عمدتاً ماهیتی مردانه داشت (آبراهامیان ۱۳۸۴، ۲۷۱-۲۷۵). برای نمونه، روزنامهٔ سراســـری اطلاعات فعالیت زنان واقف را معمولاً در قالب خبرهای کوتاه، گزارش‌های اجتماعی یا ســـتون‌های مربوط به امور خیریه بازتاب می‌داد. این گزارش‌هـــا غالباً با زبانی ســـتایش‌آمیز و اخلاقی همراه بود و زنان واقف را بـــا عناوینی چون «بانوان نیکوکار»، «خیرین وطن‌دوســـت» یا «زنان فداکار» معرفی می‌کرد (اطلاعات، ۲۵ اســـفند ۱۳۲۷، ۴). روزنامهٔ کیهان نیز در دههٔ ۱۳۳۰ رویکردی مشابه داشت. در برخی شماره‌های این روزنامه، به نقش زنان در پشتیبانی مالی از نهادهای آموزشی و بهداشتی اشاره شده و این اقدامات در چارچوب مفاهیمی چون «احساس مسئولیت اجتماعی» و «وطن‌دوستی» تفسیر شده است (کیهان، ۱۸ خرداد ۱۳۳۳، ۵). تأکید مطبوعات بر مفاهیمی همچون ایثار، مادرانگی و خدمت به وطن، نشان می‌دهد که رسانه‌های این دوره، کنش وقف زنان را در چارچوب گفتمان رســـمی دولت پهلوی درباره پیشرفت، نظم اجتماعی و فرّ ملی

بازنمایی می‌کردند (کاتوزیان ۱۳۸۵، ۳۱۲-۳۱۵).

در کنار مطبوعات سراســری، روزنامه‌ها و نشریات محلی گیلان نیز نشانه‌هایی از بازتاب فعالیت زنان واقف ارائه می‌دهند. نشــریاتی چون رشت امروز و صدای گیلان در دهۀ ۱۳۳۰، گاه به اقدامات خیریۀ محلی که زنان در آن نقش داشتند، اشاره کرده‌اند. این گزارش‌ها معمولاً به‌صورت خبرهای کوتاه درباره کمک به مدارس، بیمارستان‌ها، بقاع متبرکه یا خانواده‌های نیازمند منتشر می‌شدند. بااین‌حال، مطبوعات محلی در مقایسه با روزنامه‌های سراسری، گاه اطلاعات جزئی‌تری مانند نام واقف، نوع موقوفه و محل وقوع وقف ارائه می‌کردند.

با وجود این، گزارش‌های مطبوعات محلی نیز غالباً ماهیتی ســتایش‌آمیز داشتند و کمتر به چالش‌های حقوقــی، اداری یا اختلافات احتمالی میان واقفان و نهادهای نظارتی می‌پرداختند (رشــت امروز، دهۀ ۱۳۳۰؛ صدای گیلان، دهۀ ۱۳۳۰). برای نمونه، در گزارشی از روزنامۀ کیهان در تاریخ ۲۵ اسفند ۱۳۴۵ آمده بود: «بانوی نیکوکار گیلانی با اهدای یک قطعه زمین در انزلی، موجبات آســایش ده‌ها نیازمند را فراهم آورد» (کیهان، ۲۵ اســفند ۱۳۴۵). با توجه به فقدان آرشیو کامل و شماره‌بندی‌شدۀ برخی از این نشــریات، ارجاع دقیق به تاریخ و صفحۀ تمامی گزارش‌ها در حال حاضر امکان‌پذیر نیست؛ بااین‌حال، شــواهد موجود نشان می‌دهد که زنان واقف در فضای رسانه‌ای محلی نیز به‌عنوان کنشگرانی مؤثر در عرصۀ خیر عمومی شناخته می‌شدند.

از منظر تحلیل گفتمانی، نحوۀ بازتاب وقف زنان در مطبوعات دارای چند ویژگی مهم است. نخست آنکه رسانه‌ها معمولاً از پرداختن به استقلال حقوقی و اقتصادی زنان واقف پرهیز می‌کردند. مالکیت زن بر مــال موقوفه و تصمیم آگاهانۀ او برای وقف، کمتر موضوع تحلیل قرار می‌گرفت و در مقابل، کنش او بیشتر در قالب فضیلت اخلاقی، نوع‌دوستی و فداکاری بازنمایی می‌شد. این امر نشان می‌دهد که اگرچه حضور اجتماعی زنان در این دوره بیش از گذشته پذیرفته شده بود، اما پذیرش عاملیت حقوقی مستقل آنان همچنان با محدودیت‌های گفتمانی مواجه بود (نجم‌آبادی ۱۳۸۳، ۲۳۱-۲۳۵).

دوم آنکــه مطبوعات به‌ندرت به تعارض‌های موجود میان زنان واقــف و نهادهای دولتی، به‌ویژه ادارۀ اوقاف، اشاره می‌کردند. درحالی‌که اسناد اداری و برخی گزارش‌های پراکنده از وجود اختلاف نظر درباره چگونگی اجرای مفاد وقف‌نامه‌ها حکایت دارد، رسانه‌ها غالباً تصویری هماهنگ و بدون تنش از رابطۀ دولت و خیرین، از جمله زنان واقف، ارائه می‌دادند (لمبتون ۱۳۶۹، ۲۷۶).

در مجموع، بازتاب فعالیت‌های زنان واقف در مطبوعات دورۀ پهلوی را باید بخشی از فرایند گذار جامعۀ ایرانی به سوی پذیرش نقش اجتماعی زنان دانست. این بازتاب، اگرچه تحت‌تأثیر گفتمان رسمی دولت

و محدودیت‌های فرهنگی و اجتماعی زمانه قرار داشت، اما نشان می‌دهد که وقف زنان از کنشی خاموش و صرفاً محلی، به فعالیتی قابل طرح در عرصهٔ عمومی تبدیل شده بود. مطبوعات، با وجود کاستی‌ها و سوگیری‌های خود، در بازتولید تصویری جدید از زنان واقف نقش داشتند؛ تصویری که آنان را نه فقط به‌عنوان عاملان دینداری سنتی، بلکه به‌عنوان مشارکت‌کنندگان در حوزه‌هایی چون آموزش، بهداشت و خیر عمومی معرفی می‌کرد. از این منظر، مطالعه مطبوعات مکملی ضروری برای اسناد وقفی و اداری به شمار می‌رود و امکان فهم دقیق‌تر جایگاه زنان واقف در تاریخ اجتماعی گیلان را فراهم می‌سازد؛ زیرا این منابع، بازتابی دوگانه از فعالیت‌های زنان واقف ارائه می‌دهند. از یک سو، دولت می‌کوشید وقف زنان را به‌عنوان نشانه‌ای از مشارکت مدنی، مسئولیت اجتماعی و انسجام جامعه نمایش دهد و از سوی دیگر، تغییر جهت‌گیری‌های وقف و حرکت آن به سوی حوزه‌های جدید اجتماعی را برجسته سازد.

روزنامه‌های سراسری مانند اطلاعات و کیهان معمولاً در مناسبت‌های خاص، از جمله اعیاد مذهبی یا ایام محرم، به معرفی زنان خیر و واقف می‌پرداختند و در این گزارش‌ها بر مفاهیمی چون «میهن‌پرستی»، «نوع‌دوستی» و «مسئولیت‌پذیری اجتماعی» آنان تأکید می‌کردند. در این گزارش‌ها، غالباً وقف‌هایی با کارکردهای جدید، مانند حمایت از مدارس، مراکز درمانی یا سازمان‌های خیریه تحت نظارت دولت، مورد توجه قرار می‌گرفتند (اطلاعات، ۲۵ اسفند ۱۳۳۷؛ کیهان، ۱۸ خرداد ۱۳۳۳).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با تمرکز بر زنان واقف گیلانی در دورهٔ پهلوی و بررسی موقوفات بیست ویک زن، کوشید کارکردهای اصلی وقف زنان و نسبت آن با نیازهای دینی و اجتماعی جامعهٔ گیلان را روشن سازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که زنان واقف گیلانی، از طریق اختصاص بخشی از اموال خود به امور عمومی، در حوزه‌ای فراتر از خانواده و مالکیت خصوصی حضور یافته‌اند و وقف را به ابزاری برای مشارکت در زندگی مذهبی، اجتماعی و رفاهی محیط پیرامون خود تبدیل کرده‌اند.براساس داده‌های پژوهش، از میان ۲۱ زن واقف، ۱۰ نفر، معادل ۴۷/۶ درصد، موقوفاتی با کارکرد عمدتاً مذهبی و ۱۱ نفر، معادل ۵۲/۴ درصد، موقوفاتی با کارکرد عمدتاً اجتماعی داشته‌اند. اگرچه اختلاف آماری میان این دو گروه اندک است، برتری نسبی موقوفات اجتماعی اهمیت دارد؛ زیرا نشان می‌دهد که وقف زنان گیلانی در دورهٔ پهلوی صرفاً در چارچوب تأمین هزینه‌های آیینی و مذهبی تعریف نمی‌شد، بلکه با توجه به نیازهای اجتماعی و عمومی جامعهٔ محلی نیز شکل می‌گرفت. موقوفات مذهبی زنان گیلانی بازتاب‌دهندهٔ استمرار باورهای دینی و جایگاه پایدار نهادهای مذهبی در زندگی محلی گیلان است. اختصاص اموال به برگزاری مراسم مذهبی، عزاداری، اطعام، امور مسجد، بقاع متبرکه یا دیگر مصارف دینی، نشان می‌دهد که واقفان زن از

وقف برای تداوم شعائر مذهبی، کسب ثواب اخروی و حفظ پیوندهای دینی در جامعه استفاده می‌کردند. این دســـته از موقوفات، افزون بر کارکرد اعتقادی، دارای آثار اجتماعی نیز بود؛ زیرا آیین‌های مذهبی و خدمات وابسته به آن‌ها زمینه‌ای برای گردهمایی، همیاری، اطعام و تقویت انسجام اجتماعی در محلات و روستاهای گیلان فراهم می‌کرد.

در عین حال، ســـهم بیشتر موقوفات اجتماعی بیانگر توجه زنان واقف به مسائل ملموس زندگی مردم گیلان است. موقوفات اجتماعی، اگرچه براساس مصادیق مندرج در وقف‌نامه‌ها ممکن است شکل‌های متنوعی داشـــته باشند، در مجموع نشان‌دهندۀ گرایش زنان به رفع نیازهای عمومی، پشتیبانی از اقشار نیازمند، کمک به امور آموزشی، درمانی، رفاهی یا دیگر خدمات عام‌المنفعه است. چنین رویکردی، نقش زنان را از جایگاه دریافت‌کننده یا مصرف‌کنندۀ خدمات خیریه فراتر می‌برد و آنان را به‌عنوان کنشگرانی معرفی می‌کند که در ســـازمان‌دهی منابع اقتصادی برای خیر عمومی سهم داشته‌اند. برتری ۱۱ مورد وقف اجتماعی نســـبت به ۱۰ مورد وقف مذهبی را نمی‌توان به معنای افول دینداری یا کم‌رنگ‌شـــدن وقف مذهبی در گیلان دانســـت؛ همچنین این امر لزوماً نشان‌دهندۀ گسترش مدرنیته در میان زنان و جامعۀ گیلانی نیســـت. نزدیک‌بودن تعداد دو گروه نشان می‌دهد که هر دو کارکرد در ذهنیت و عمل زنان واقف گیلانی اهمیت داشته است. تفاوت اصلی در آن است که زنان واقف، در کنار حفظ سنت‌های دینی، نیازهای متغیر جامعۀ محلی را نیز در نظر گرفته‌اند. بنابراین، وقف آنان از الگوی تک‌بعدی فاصله گرفته و به نهادی با کارکردهای متنوع و پاسخ‌گو به نیازهای جامعه تبدیل شده است. از منظر تاریخی، این داده‌ها را می‌توان با شـــرایط اجتماعی و اقتصادی گیلان در دورۀ پهلوی مرتبط دانست. گسترش نسبی نهادهای اداری نوین، تغییر در ساختار خدمات عمومی، توسعۀ راه‌ها و شهرنشینی، افزایش نیازهای آموزشی و بهداشتی و نیز استمرار فقر و آسیب‌پذیری بخشی از جمعیت، زمینه‌هایی را فراهم می‌کرد که در آن نهاد وقف همچنان نقشی مکمل در پاسخ‌گویی به نیازهای محلی ایفا کند. زنان مالک یا برخوردار از حق تصرف در اموال نیز از طریق وقف می‌توانستند بخشی از دارایی خود را به سرمایه‌ای پایدار برای خانواده، محله، روستا یا گروه‌های نیازمند تبدیل کنند.

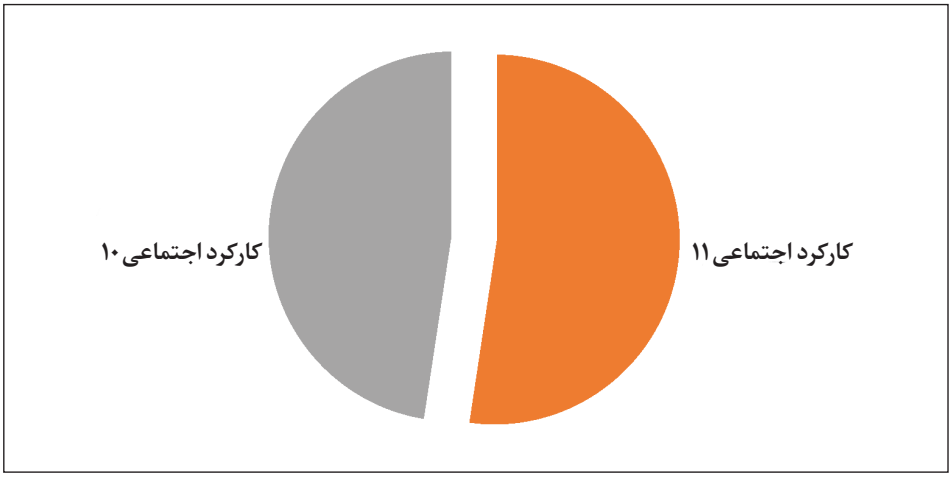
این پژوهش همچنین نشـــان می‌دهد که زنان گیلانـــی در دورۀ پهلوی، در محدودۀ امکانات حقوقی، اقتصادی و فرهنگی زمانۀ خود، از ظرفیت وقف برای اعمال عاملیت اجتماعی بهره گرفته‌اند. ثبت نام آنان در وقف‌نامه‌ها، تعیین نوع مال و مصرف آن، انتخاب متولی و مشـــخص‌کردن ذی‌نفعان، همگی حاکی از آن است که آنان در تصمیم‌گیری دربارۀ تخصیص دارایی‌های خویش نقش داشته‌اند. ازاین‌رو، وقف زنان را باید یکی از اســـناد مهم برای بازشناسی مالکیت، اختیار اقتصادی، شبکه‌های خانوادگی و

حضور اجتماعی زنان در تاریخ محلی گیلان دانســت. در مجموع، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که موقوفــات زنان گیلانی در دورهٔ پهلوی دارای دو جهت‌گیری اصلی مذهبی و اجتماعی بوده‌اند، اما کفه کارکرد اجتماعی با ۵۲/۴ درصد اندکی ســنگین‌تر اســت. این موضوع بیانگر آن است که زنان واقف گیلانی، در کنار پاسداری از ارزش‌ها و مناسک دینی، در تأمین نیازهای عمومی جامعه نیز نقش مؤثری داشته‌اند. بنابراین، وقف زنان در گیلان را نمی‌توان صرفاً کنشی فردی، خانوادگی یا آیینی دانست؛ بلکه باید آن را شکلی از مشارکت اقتصادی و اجتماعی زنان در سامان محلی گیلان در دورهٔ پهلوی تلقی کرد.

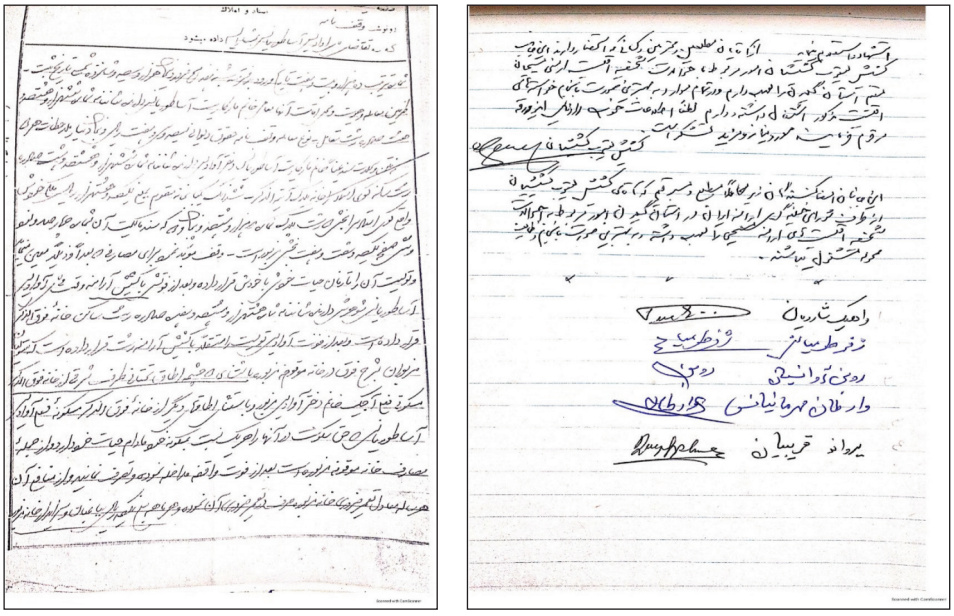
پیوست

جدول شماره ۱- اسامی واقفان زن گیلانی در دوره پهلوی

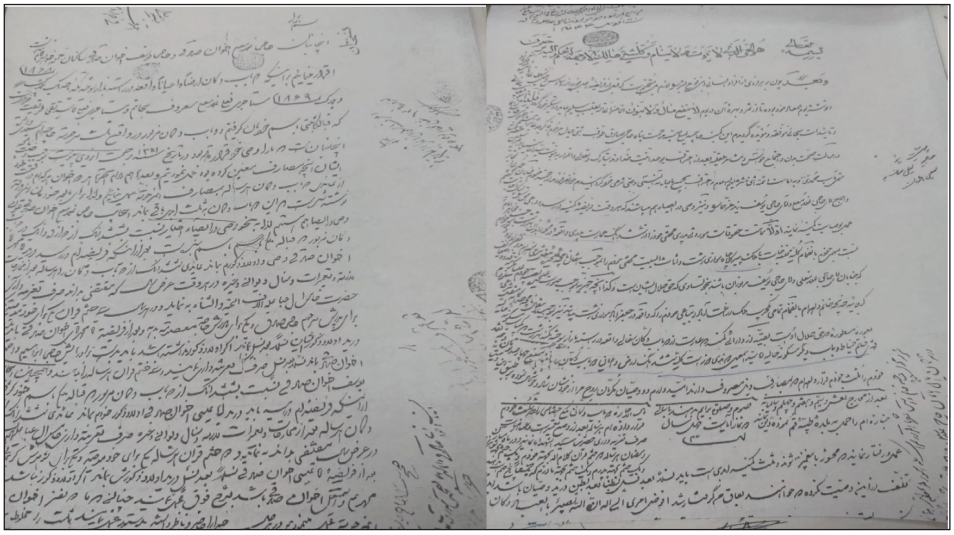
اسامی واقفان	سال وقف	موقوفه	مصارف وقف	کارکرد وقف
فاطمه چکوسری زهرا بیدگلی	۱۳۱۳	ششدانگ یک خانه	روضه خوانی	مذهبی
بانو افسر مژدهی	۱۳۱۴	ملک شخصی	ساخت دارالایتام	اجتماعی
بانو فخرالنساء رشتی	۱۳۲۰	ملک شخصی	ساخت مدرسه دخترانه	اجتماعی
خانم زهرا معتمد لاهیجانی	۱۳۲۰	یک قطعه زمین	احداث مدارس مختلط	اجتماعی
ربابه امیردخت صفاری	۱۳۴۲	زمین زراعی	ساخت بیمارستان کوثر آستانه	اجتماعی
بی‌بی‌جان خانم صومعه‌سرایی	–	زمین مرزوعی	کمک هزینه مزروعی	اجتماعی
خانم عزت‌الملوک رفیعی	–	زمین شالیزار	روضه خوانی	مذهبی
بانو راضیه فشتمی	۱۳۱۶	سه رقبه زمین	تعزیه خوانی	مذهبی
خانم رفیع	۱۳۱۹	زمین مزروعی	کمک هزینه برای سیل زدگان و جنگ زدگان	اجتماعی
فاطمه خشندیش	۱۳۲۳	یک باب مغازه	روضه خوانی	مذهبی
زهرا عظیم زاده	۱۳۲۷	ثلث یک قطعه زمین زراعی	ختم قران و روضه خوانی	مذهبی
بانو حشمت رفیع سمیعی	۱۳۳۴	اجاره رقبه مزروعی	روضه خوانی	مذهبی
راضیه رشیدی	۱۳۳۷	یک آپارتمان و یک قطعه زمین	روضه خوانی	مذهبی
ثریا معتمد	۱۳۳۸	یک باب خانه و زمین زراعی	روضه خوانی	مذهبی
لیلا اخوان	۱۳۴۴	دو باب مغازه	ختم قران و روضه خوانی	مذهبی
زهرا حمله خوان	۱۳۳۷	یک باب خانه	ختم قران و روضه خوانی	مذهبی
خانم طوبی افخمی	–	خانه مسکونی	کمک به دانش آموزان	اجتماعی
مارگارت اساطوریانس	۱۳۳۸	یک باب خانه	کمک به دانش آموزان مسیحی- ساخت بیمارستان	اجتماعی
شاه بیگم	۱۳۴۰	زمین زراعی	کمک به ایتام	اجتماعی
بانو نزهت السادات لنگرودی	۱۳۳۳	زمین زراعی	کمک به تحصیل دانش آموزان	اجتماعی
زهرا ملکشاهی	۱۳۴۵	یک باب خانه	روضه خوانی	مذهبی

شکل شماره ۱. فراوانی کارکرد موقوفات زنان گیلانی در دوره پهلوی

شکل شماره ۲. وقف‌نامه مارگریت آساطورین‌اس

شکل شماره ۳. وقفنامه لیلا اخوان

References

ʿAbbāsī, Mehdī, et al. 2022. "Sāzmāndahī-ye neẓām-e owqāf va ahdāf-e āmūzešī-ye ān dar ʿaṣr-e Pahlavī-ye avval" [Organization of the waqf system and its educational objectives during the First Pahlavi period]. *Pajūhešhā-ye Tārīkhī* 58 (14), no. 2 (54): 89-105. https://doi.org/10.22108/JHR.2022.132285.2312. [In Persian]

ʿAbbāsī, Mehdī, et al. 2023. "Čāleš-hā-ye neẓām-e owqāf-e Īrān ʿahd-e Reżāšāh pīš az taṣvīb-e Qānūn-e Owqāf-e sāl-e 1313: Moṭāleʿe-ye moredī-ye navāḥī-ye markazī-ye ostān-e Māzandarān" [Challenges of Iran's waqf system during the reign of Reza Shah before the enactment of the 1934 Waqf Law: A case study of the central districts of Mazandaran Province]. *Tārīkh-nāmeh-ye Īrān baʿd az Eslām* 14, no. 36: 137-160. https://doi.org/10.22034/JIIPH.2023.55685.2417. [In Persian]

Afšār, Ḥasan. 2000. *Vaqf dar Īrān: Taḥavvol-e tārīkhī va ejtemāʿī-ye ān* [Endowment in Iran: Its historical and social transformation]. Tehran: Našr-e Ney. [In Persian]

ʿAẓīmī, Nāṣer. 2002. *Taḥavvolāt-e ejtemāʿī va eqteṣādī-ye Gīlān* [Social and economic transformations of Gilan]. [In Persian]

Cronin, Stephanie. 2003. *Eṣlāḥāt-e dowlatī va jāmeʿeh dar Īrān: Enqerāż-e Qājār va esteqrār-e Pahlavī* [State reform and society in Iran: The demise of the Qajars and the establishment of the Pahlavis]. Translated by Morād Ṣaqqāfī. Tehran: Šīrāzeh. [In Persian]

Fay, Mary Ann. 1997. "Women and Waqf: Toward a Reconsideration of Women's Place in the Mamluk Household." *International Journal of Middle East Studies* 29 (1): 33-51. https://doi.org/10.1017/S002074380006414X.

Flor, Willem. 1985. *Eqteṣād-e Īrān dar dowrān-e Qājār* [The economy of Iran in the Qajar period]. Translated by Abolqāsem Serī. Tehran: Ṭūs. [In Persian]

Jaʿfarīān, Rasūl. 2008. *Tārīkh-e tašayyoʿ dar Īrān: Az Ṣafavīyeh tā Qājārīyeh* [A history of Shiʿism in Iran: From the Safavids to the Qajars]. Qom: Entešārāt-e ʿElmī-Eslāmī. [In Persian]

Kātūziyān, Moḥammad ʿAlī Homāyūn. 2006. *Dowlat va jāmeʿeh dar Īrān: Enqerāż-e Qājār va esteqrār-e Pahlavī* [State and society in Iran: The eclipse of the Qajars and the rise of the Pahlavis]. Translated by Ḥasan Afšār. Tehran: Markaz. [In Persian]

Lambton, Ann K. S. 1990. *Mālek va zāreʿ dar Īrān* [Landlord and peasant in Iran]. Translated by Manūčehr Amīrkhānī. Tehran: Amīr Kabīr. [In Persian]

Malekzādeh, Marżīyeh Afrāfar. 2017. "Kārkardhā-ye movqūfāt-e zanān az Mašrūṭeh tā pāyān-e dowre-ye Pahlavī-ye avval: Nemūneh-pajūhī: Movqūfāt-e zanān-e Tehrān" [Women endowments from the Constitutional period to the end of the First Pahlavi period: A case study of women's endowments in Tehran]. *Pajūhešhā-ye Tārīkhī* 35, no. 2: 257-271. https://doi.org/10.22108/JHR.2017.100615.1001. [In Persian]

Moḥaqqeq Damād, Seyyed Moṣṭafā. 2002. *Qavāʿed-e feqhīyeh: Vaqf va vaṣīyat* [Jurisprudential principles: Waqf and testament]. Tehran: Markaz-e Našr-e ʿOlūm-e Eslāmī. [In Persian]

Najmābādī, Afsāneh. 2004. *Zanān va jensīyat dar tārīkh-e Īrān-e moʿāṣer* [Women and gender in contemporary Iranian history]. Translated by Īraj Īmānī. Tehran: Ṭarḥ-e Now. [In Persian]

Panāhī, ʿAbbās. 2019. *Asnād-e mardom-e Gīlān dar Majles-e Šūrā-ye Mellī: Majles-e dovvom tā panjom* [Documents of the people of Gilan in the National Consultative Assembly: The Second to Fifth Majles]. Tehran: Ketābkhāneh, Mūzeh va Markaz-e Asnād-e Majles-e Šūrā-ye Eslāmī. [In Persian]

Panāhī, ʿAbbās. 2026. *Epidemic Diseases: A Scourge for the People of Gilan During the Qajar and Early Pahlavi Eras*. Rašt: Sepīdrood. [In Persian]

Rabino, Henri Louis. 1990. *Velāyāt-e šomālī-ye Īrān: Gīlān va Māzandarān* [The northern provinces of Iran: Gilan and Mazandaran]. Translated by Saʿīd Māzandarānī. Tehran: ʿElmī va Farhangī. [In Persian]

Šāh-Ḥoseynī, Parvāneh, and Hāleh Moeīrī. 2019. "Zanān va vaqf: Nemūneh-ye moredī: Šahr-e Tehrān dar dowrehā-ye Qājārīyeh va Pahlavī" [Women and waqf: A case study of

Tehran during the Qajar and Pahlavi periods]. *Joğrāfiyā: Faṣlnāmeh-ye ʿelmī-pajūhešī va beynolmelalī-ye Anjoman-e Joğrāfiyā-ye Īrān* 17, no. 6: 149-165. [In Persian]

Sotudeh, Milad, Sajad Sotudeh, and Alireza Sayyad. 2023. "Panopticon Surveillance on Iranian Women during the Pahlavi Era, with Concentration on the Visibility and Invisibility Paradigms: The Case of Dead End by Parviz Sayyad (1977)." *Feminist Media Studies* 20 (1): 329-343. https://doi.org/10.1080/14680777.2021.1963804.

Tapper, Richard. 1997. *Islamic Anthropology: Piety, Politics and Identity*. London: Routledge.

Yayla, Hilmi Erdogan. 2011. "Operating Regimes of the Government: Accounting and Accountability Changes in the Sultan Suleyman Waqf of the Ottoman Empire (The 1826 Experience)." *Accounting History* 16 (1): 5-34. https://doi.org/10.1177/1032373210389320.

Yūsefī, Samāneh, and Moḥammad Bakhtīārī. 2024. "Barresī-ye vaẓʿīyat-e movqūfāt-e zanān dar dowre-ye Reżāšāh" [An examination of the status of women's endowed properties during the reign of Reza Shah]. *Jostārhā-ye Tārīkhī* 15, no. 1: 267-312. https://doi.org/10.30465/hcs.2024.48249.2909. [In Persian]

Zandīyeh, Ḥasan, and Naṣrīn ʿAbbāsī. 2021. "Sākhtāršenāsī-ye vaqf-nāmehā-ye zanān dar dowre-ye Qājār" [A structural analysis of women's endowment deeds during the Qajar period]. *Šīʿeh-šenāsī* 19, no. 76: 87-118. https://doi.org/10.22034/shistu.2022.537658.2114. [In Persian]